

Лисенко Л. Г.
Пилипенко Є. М.

ВПЛИВ ОРДЕНУ СВЯТОГО ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО НА РОЗВИТОК УРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У XVII — XIX СТОЛІТТЯХ

Упродовж останніх років в Україні зріс інтерес до історії та діяльності церков. Він зумовлений новим ставленням держави до релігії, сподіваннями людей, що за її допомогою розпочнеться духовне відродження українського суспільства, а сама церква, здолавши вікові міжконфесійні конфлікти, сприятиме збереженню й зміцненню незалежної Української держави.

Значне місце у духовному житті українського народу належить греко-католицькій церкві, що веде свою історію з 1596 року. Проте незважаючи на це, її діяльність всебічно ще не досліджена. На жаль, багато сторінок нашої історії часом упереджено виривались із контексту реальних подій, висвітлювались суб'єктивно, заганялись в рамки ідеологічних систем як Російської імперії, так і СРСР. Цим пояснюється нагальна потреба у переосмисленні багатьох подій української історії, зокрема й діяльності ордену Святого Василя Великого.

Предметом наукової розвідки є дослідження впливу василіанського ордену на культурне життя Речі Посполитої та Правобережної України.

Орден василіан у XVII-XIX ст. розгорнув активну діяльність на Правобережній Україні, Галичині, а також на білоруських, литовських та польських землях, сприяв становленню та зміцненню уніатської церкви, зробив чималий внесок у культурне життя України та Речі Посполитої, мав неоцінені здобутки у книгодрукуванні, літописанні, бібліотечній справі, підготовці теологічних та філософських трактатів.

Василіани приділяли велику увагу книговидавничій справі. Ченцями ордену були засновані 6 друкарень, 3 з яких знаходилися на українських землях, а саме: у Почаєві, Львові, Уневі. Починаючи з 1628 р. і до кінця XVIII ст. у них було надруковано понад 1300 видань. Видавалась перш за все релігійна література, яка користувалася найбільшим попитом, й філософські

трактати. У XVII ст. книги друкувались, головним чином, латинською мовою, а в XVIII ст. — польською та церковнослов'янською мовами [1, 33].

Книги, що вийшли друком у василіанських монастирях, користувались великою популярністю в тогочасних освічених колах. Деякі з них використовувались як підручники у Києво-Могилянській академії та інших навчальних закладах України. У Почаївському монастирі був надрукований досить популярний у ті часи «Ірмолай» — збірник народно-релігійних пісень [2, 269].

Літописна традиція у XVIII — першій третині XIX ст. поступово згасала, тому лише у поодиноких монастирях на українських землях продовжували складати історичні хроніки. До їх числа належав у XVIII ст. василіанський Сатанівський монастир [3, 418]. У 1758 р. побачили світ праці інока Луцького василіанського монастиря Ігнатія Чайковського «Загальна ортодоксальна вільна філософія» та монаха Любарського монастиря Бенедикта Холевчинського «Третя книга філософії, яка вміщує генеральну фізику...». Чималий інтерес для сучасників мали й трактати невстановлених авторів, а саме: «Філософія, викладена сучасним методом в Підгорицькому монастирі», «Логіка, або філософія, яка складається із схоластичних диспутів», «Дворічний курс філософії» та ін. [4, 103].

Потужний культурний осередок у XVIII ст. виник при Почаївському монастирі, де працювали видатні дослідники того часу — василіани Валеріан Синицький, Юліан Добриловський, який прославився перекладами релігійних творів у тому числі й церковнослов'янською мовою, Макарій Неронович та Тимофій Щуровський. Почаївський культурний осередок прославився не лише друкарською та літературною роботою, а й розвитком українського театру [5, 33].

Значними культурними центрами стали і освітні заклади ордену, зі стін яких вийшли десятки видатних польських та українських релігійних, громадських діячів, істориків, етнографів, письменників. В педагогічній та освітянській діяльності василіан можна виділити два основних періоди.

Перший період припадає на першу половину XVII ст., коли при василіанських монастирях було засновано декілька шкіл (у Полоцьку, Володимирі, Луцьку, Холмі, Львові) [5, 32].

Другий період розвитку василіанського шкільництва припадає на другу половину XVIII ст. — першу третину XIX ст. Так, на 1772 рік, коли проходив перший поділ Польщі, на її території існувало 116 шкіл, з них — 67 єзуїтських [12, 266]. У 1773 році на території Речі Посполитої була заборонена діяльність ордену єзуїтів. Частина єзуїтських шкільних споруд передали василіанам та іншим орденам. Вже у 80-х роках XVIII ст. ченці-василіани відкрили 4 підокружні школи на Волині (у Володимирі, Барі, Острозі, Шаргороді) та 4 підокружні училища в Умані, Каневі, Любарі, Овручі [12, 276 - 277]. У другій половині XVIII ст. — першій третині XIX ст. василіани відкрили на українських землях 3 школи філософії (у Тереховлі, Загайцях, Замості), 3 теологічні студії (у Львові, Лаврові, Кам'янці) та 3 школи риторики (у Білостоку, Мільчах, Сатанові) [5, 33].

Таким чином, василіанські навчальні заклади поступово перетворилися на основні центри освітньої діяльності на українських землях. Так, в Уманському василіанському училищі навчалися Р. Рильський, прадід Максима Рильського, А. Ставицький (пізніше — архімандрит і професор богослов'я), відомі культурні діячі С. Голензорівський, Я. Креховецький, В. Григорович та ін. Саме тут тривалий час діяв літературний гурток, у роботі якого, зокрема, брали участь Северин Гощинський та Богдан Залеський — найяскравіші представники «української» школи в польській літературі [6].

«Українська» школа в польському письменстві стала помітним явищем в українсько-польських зв'язках, життєва і творча доля представників якої так чи інакше пов'язана з українськими землями. «Українською» школа називалася тому, що її представники писали твори з української тематики, народилися в Україні чи здобували тут освіту, жили серед українського народу, знали його побут і звичаї. «Українська» школа — явище неоднорідне. Кожен з її представників мав власні літературні смаки. Їх твори характеризуються

використанням усної народної творчості, шанобливим ставленням до українського народу, оспівуванням козацьких походів, героїзму і лицарства запорожців, зверненням до історичних дум та пісень і старанним уникненням критики дій польської шляхти.

В її розвитку неважко виділити два періоди – до і після повстання 1830 – 1831 рр. Перший період характеризується появою поетичних творів великого ідейно-естетичного звучання, другий, на який значний вплив здійснило польське повстання 1830-1831 рр., — козакофільсько-дидактичними повістями і романами, проникнутими ідеєю примирення українського народу з польськими феодалами.

Якщо протягом першого періоду, в умовах наростання революційних настроїв, представники «української» школи несли до польської громадськості демократичні ідеї, любов до реально існуючого народу, то в другий період відбувалося звуження переліку соціальних завдань, спад революційних устремлінь. Аналіз гострих класових антагонізмів між українським народом і польською шляхтою, змалювання збройних виступів українців проти гнобителів як справедливої боротьби за свої соціальні, національні і релігійні права змінюється нівелюванням соціальних суперечностей як в історичному минулому, так і в тогочасному суспільстві, фактично митці створювали фантастичні образи козаків і шляхтичів, що разом відстоювали інтереси аристократичної «матері Польщі» [7, 69].

Одним з найяскравіших представників "української" школи вважають Богдана Залеського, який народився 14 листопада 1802 у селі Багатирка, тепер Ставищанського району Київської області. У 1812-1820 рр. він здобував освіту в школі при Уманському василіанському монастирі. Після завершення навчання переїхав до Варшави, де брав участь у польському повстанні 1830-1831 рр., згодом емігрував до Франції, де став у 1835 році одним із засновників «Слов'янського товариства».

В своїх ранніх творах, позначених використанням української народної творчості, шанобливим ставленням до українського народу, він оспівує

козацькі походи, героїзм і лицарство запорожців. Поет звертається до дум та історичних українських пісень, старанно обходячи в них мотиви боротьби проти польської шляхти. Б. Залеський – віртуоз поетичної форми, знавець польської мови; він сприяв створенню у польського читача ірреального образу України, яким захоплювалися, не знаючи України справжньої, навіть такі титани польської літератури, як А. Міцкевич та М. Конопніцька.

Для Б. Залеського стара Польща – ідеал братерства, рівності, справедливості, а Україна — це генетична частина польської держави, її козаки щасливі, тому що служать Польщі, боротьба українського народу проти польської шляхти або замовчувалась, або заперечувалась. Поет мріяв про приєднання України до Речі Посполитої [8, 73]. Але Б. Залеському не вистачало історичних знань, і він при використанні фольклорного матеріалу йшов здебільшого навмання, довільно вихоплюючи історичні особи і події, комбінуючи і змінюючи їх відповідно до власних уявлень і концепцій. Він, наприклад, легко переносить облогу і відсіч Збаража з XVII на XVI ст., а його Мазепа тікає з Варшави до Хмельницького тощо. Численні анахронізми, недоречності і наївності часто впливають з тих псевдоісторичних уявлень, ілюзій, які мав поет, зокрема, в питанні козацько-польських взаємин [9, 130].

Б. Залеський прагнув узгодити любов до України з патріотизмом та з великодержавними забаганками поляків; доля зробила його співцем України на службі у польської державної ідеї – і в цьому була його трагедія. З одного боку, він служив своїй великій батьківщині — Польщі, з другого боку, щось його тягне до України. Досить значущою була зустріч на чужині двох українців за походженням — Б. Залеського та М. Гоголя: один польський письменник, другий — російський, вони зішлись, проте, на спільних почуттях до батьківщини, розмовляли і листувалися виключно українською мовою, обидва бачили один в одному “українця, щоб поговорити”. Б. Залеський жив романтичною ідеалізацією минувшини, що здавалась йому “золотим віком” у стосунках між Польщею й Україною, коли вони ніби спільно йшли проти одного ворога і разом боролись за одну державність. Особиста вдача поета,

м'яка і лагідна, та високий ідеалізм його творів зробили з них коштовний набуток для польської поезії. Тож недаремно такі письменники-гуманісти, як Е. Ожешко та М. Конопніцька, вважають Б. Залеського безпосереднім своїм попередником [10, 315].

У 1815-1819 роках в Уманському василіанському училищі навчався ще один представник української школи в польській літературі Северин Гощинський. Доля поета тісно пов'язана з Україною. Народився він 4 листопада 1801 року в містечку Іллінцях на Поділлі. Родина С. Гощинського не була заможною, хоч і належала до давнього роду. Батько з родиною мусив переїздити з місця на місце. І так разом з переїздами у пам'яті майбутнього поета закарбувалися сцени з життя і краєвиди спочатку Іллінців, далі — Волині, Вінниці, Умані. Його пам'ять увібрала чимало народних казок, легенд, пісень. Особливо багато історій та народних оповідей запало в душу під час навчання в Умані.

У 1820 р., після вигнання через ідеологічний конфлікт з керівництвом навчального закладу, С. Гощинський їде до Варшави, де стає співробітником літературно-мистецького часопису «Ванда», що відіграв важливу роль у становленні польського романтизму. У цей час він вступає до таємного товариства «Спілка вільних поляків», яка поширювала серед молоді ідеї національно-визвольної боротьби. Саме тоді побачили світ революційно-патріотичні твори, зокрема «Бенкет помсти», «Корабель свободи», «Молитва вільного» тощо.

У жовтні 1824 р. він стає домашнім учителем у родині сквирського маршалка Теодора Рильського, діда українського поета Максима Рильського. Після вчителювання у Рильських С. Гощинський живе у садибах своїх приятелів Я. Креховецького та М. Грабовського. Саме у цей час ним був написаний найвидатніший його твір — поема «Замок Канівський». У 1830 році він бере участь у польському повстанні. Поразка польських патріотів змусила його емігрувати. У 1838 році Гощинський оселяється у Франції, де жив до

1872 року. На старості літ він повернувся в Україну, де й помер у 1878 році [11].

Оригінальність С. Гоцинського як одного із творців української школи, перш за все, в його автентичності, в показі гострих соціальних конфліктів крізь призму відчуттів самого українського народу.

Працюючи над поемою «Замок Канівський», автор не обмежився лише історичними матеріалами і переказами, а використав безпосередньо бачені ним картини людського життя і природи під час довгих мандрівок по берегах Дніпра і Росі. Поет, коли ще був учнем в Умані, пристрасно слухав оповідання старих людей про Коліївщину, досліджував їх пильно та прагнув надати їм поетичної форми. У 1819 році він пише «Спів про різню уманську», але ця поезія не задовольнила його, а в 1826 році — перший варіант «Замку Канівського» прозою, а у 1826 році вирішив написати цей твір у віршованій формі. З яких джерел черпав автор свої історичні відомості — точно не відомо. У збірнику своїх праць, що вийшли друком у Львові в 1838 році, С. Гоцинський додав до поеми нарис «Кілька слів про різню уманську». Дослідник М. Мочульський впевнений, що поет до «Замку Канівського» взяв історичну основу не з історичних документів, а тільки з усної традиції [1, 21].

Завжди жива пам'ять українського народу про гайдамацьке повстання 1768 року, яке закінчилось уманською різнею і спаленням замку в Каневі, захопила творчу уяву поета. Будучи під безпосереднім враженням тих історичних подій, С. Гоцинський намагався ніби «зсередини», власне з точки зору українського народу, зрозуміти і показати суть польсько-українського конфлікту.

Поема сповнена співчуття і поваги до вільнолюбства українського народу, який має не лише свій погляд на світ, свою історію, звичаї, перекази, але й прагне по-своєму, незалежно від будь-кого, влаштовувати свою долю.

С. Гоцинський захоплений героїзмом українських козаків. Коли він змальовує, наприклад, сутичку загону Небаби з військами старости Потоцького, то його симпатії на боці героїчних повстанців, а не регулярного війська, яке діє

підступом і зрадою. У нього немає оспівування «своїх» і засудження «чужих». Позитивним героєм виступає не староста, не комендант, а Небаба з його протестами проти шляхетської сваволі і кривд [7, 80].

Кривавий епізод, героями якого стають не окремі люди, а багатівікові суспільні чвари, на думку С. Гощинського має стати пересторогою на майбутнє, голосом на захист українського народу, що особливо грізно звучить у відомому зверненні до поляків. Не випадково історіософська основа поеми перелякала деяких польських критиків, бо ж автор представив навколишній світ як соціальне нагромадження пристрастей і зла, що породжувало нові злочини. На думку поета революція виникає тоді, коли суспільні чи національні конфлікти доводять людей до крайнощів [1, 37].

У поемі С. Гощинського «Замок Канівський» показано «гайдамацький» образ України, що збагачений фантастично-казковими мотивами з українського фольклору. Цей образ дозволив автору показати революцію, як певний феномен природи, представити її водночас і в історіософському, і в космологічному вимірах.

Представниками «української» школи в польському письменстві стали також такі випускники Уманської василіанської школи, як Олександр та Сильвестр Грози.

Таким чином, впродовж свого існування орден василіан не стояв осторонь культурного життя України та Польщі. Ченці-василіани активно займалися книговидавництвом. Саме у василіанських монастирях продовжувалась літописна традиція, самі монастирі стали потужними культурними центрами. Серед них — Почаївський монастир, де працювали видатні діячі того часу. У василіанських освітніх закладах навчались майбутні релігійні діячі, польські та українські письменники, історики, етнографи, політичні та громадські діячі.

Література:

1. Мочульський М. Гощинський, Словацький і Шевченко як співці Коліївщини / М. Мочульський. – Львів, 1936, – 44 с.

2. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3-х книгах. – Кн. 3: Кінець XVII – перша половина XIX століття / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. – К.: Либідь, 1994, – 334 с.
3. А.В. Православный монастыр и его летопись (К истории Сатановского монастыря Подольского епископата) // Киевская старина. – 1882. – № 2. – С. 418 – 425.
4. Антонюк Г. Філософські курси у школах ордену василіан. XVII – перша половина XVIII ст. / Г. Антонюк. // Філософія. Культура. Цивілізація: Тези доповідей науково – практичної конференції. – Ч. II. – Львів, 1991. – С. 102 – 103.
5. Антонюк Г. Орден василіан та його освітні діяльність / Г. Антонюк. // Трибуна. – 1992. – № 2. – С. 32 – 33.
6. Павленко М. Базилянський монастир: Дослідження з історії Уманського колегіуму в системі освітніх закладів України XVIII ст. / М. Павленко. // Уманська зоря. – 1996. – 30 жовтня.
7. Верес Г. Д. Т. Г. Шевченко і Польща / Г. Д. Верес. – К.: Дніпро, 1964. – 192 с.
8. Бевз Г. П. Історія Уманщини / Г. П. Бевз. – К., 1997. – 102 с.
9. Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі / Р. Ф. Кирчів. – К.: Наукова думка, 1971. – 276 с.
10. Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К.: Femina, 1995. – 688 с.
11. Пархета Л. Северин Гощинський (До 195-річчя від дня народження) / Л. Пархета. // Уманська зоря. – 1996. – 30 жовтня.
12. Крыжановский Е. Учебныя заведенія въ русскихъ областяхъ Польши въ період ея разделовъ / Е. Крыжановский. // Киевская старина. – 1882. – № 2. – С. 262 – 300; № 3. – С. 441 – 478.